Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

NATIONALMUSEETS BLÅ BØGER

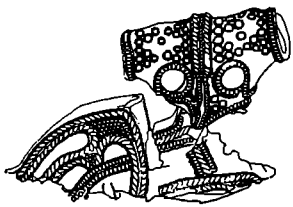

FYRKAT

Af Olaf Olsen

FYRKAT

Af Olaf Olsen

NATIONALMUSEET

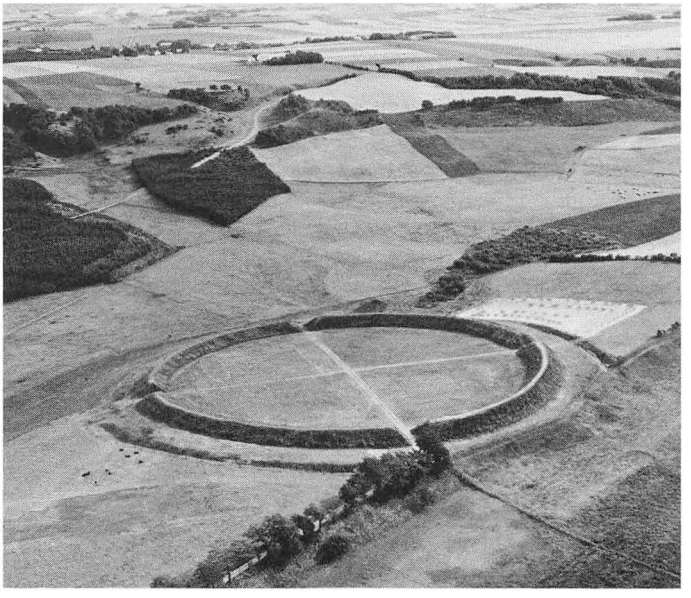
I efteråret 1950 foretog Nationalmuseet på Hobro Museums foranledning en mindre prøveudgravning på Fyrkat voldsted for at undersøge, om dette anlæg, der kun anedes i terrænet ved sin nedpløjede ringvold, skulle være en vikingeborg af samme karakter som Trelleborg ved Slagelse. Da dette viste sig at være tilfældet, indledtes det følgende år en storstilet udgravning ved museumsinspektør, arkitekt C. G. Schultz. De omfattende jordarbejder blev foretaget af arbejdsløse fra Hobro og omegn ved hjælp af en beskæftigelsesbevilling fra Arbejdsministeriet. Til det videnskabelige arbejde ydede Carlsbergfondet meget betydelige tilskud, og i tre sæsoner medvirkede frivillige hold af udenlandske studenter ved undersøgelsen. Ved arkitekt C. G. Schultz' død i 1958 var arbejdet på det nærmeste fuldført. Helt urørt var kun borgens sydvestre fjerdedel, som det er hensigten at skåne for arkæologisk udgravning, således at senere tiders arkæologer her vil have mulighed for at efterprøve resultaterne af den vanskelige udgravning.

Fra første færd blev udgravningsarbejdet mødt med levende interesse i den jyske offentlighed, og stærke røster rejste sig for en genrejsning af voldstedet som historisk monument. Under indtryk heraf iværksatte Nationalmuseet i 1953 en indsamling til erhvervelse af Fyrkat Møllegård, af hvis tilliggende vikingeborgen optog en væsentlig del. Allerede året efter kunne købet afsluttes. De opfyldte voldgrave blev herefter tømt for jord, ringvolden genskabtes af de udskredne og nedpløjede jordmasser, og på borgpladsen blev vejnettet og de udgravede hustomter markeret ved udstøbning af beton i stolpehullerne. Ved disse foranstaltninger har Nationalmuseet søgt at anskueliggøre vikingeborgens særlige udformning og karakter for de besøgende.

Fundene fra udgravningen er siden 1969 udstillet på Hobro Museum, der har indrettet et særligt Fyrkat-rum.

En udførlig redegørelse for undersøgelsen er givet i værket *Fyrkat. En jysk vikingeborg*. Bd.I, *Borgen og bebyggelsen,* er skrevet af Olaf Olsen og Holger Schmidt, bd.II, *Oldsagerne og gravpladsen,* af Else Roesdahl. Værket er udsendt af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab, København 1977.

Copyright © Nationalmuseet, 5. reviderede udgave København 1982.
Tryk: AiO Tryk as, Odense.
ISBN 87 480 7311 3

Fyrkat vikingeborg ligger på et lille næs, der fra syd skyder sig ud i den brede Onsild ådal et par kilometer vest for den gamle købstad Hobro. På de tre sider er næsset omgivet af flade engdrag, der tidligere lå hen som blød sump; kun fra bakkerne i sydvest var der fast vej herud. I borgens tid var der efter al sandsynlighed tillige adgang hertil ad søvejen. Næssets stejle nordskrænt viser, at åen, hvis regulerede løb nu passerer borgen i god afstand, engang har strømmet langs næssets fod og gnavet sig ind i bakken.

Allerede ved sin beliggenhed var borgen vel beskyttet. Den snævre landforbindelse var let at forsvare, det smalle lavvandede åløb lod sig nok anvende af trafikken til og fra borgen, men var ingen god angrebsvej for en fjendtlig flåde, og det vide udsyn over dalstrøget sikrede fæstningen mod overrumplende angreb.

Hvad navnet Fyrkat står for, ved vi ikke med sikkerhed. Muligvis har borgen først fået det længe efter sin ødelæggelse. Om borgen selv ejer vi ingen historisk viden. Ingen af vikingetidens fåtallige skrevne kilder nævner den, og ingen kendte historiske tildragelser kan stedfæstes hertil. Vort kendskab til Fyrkat grunder sig da alene på den arkæologiske udgravnings vidnesbyrd.

Borgens huse var hovedsagelig opført af træ, og samme forgængelige materiale var anvendt som vejbrolægning og til forstærkning af voldsystemet. Med undtagelse af nogle stolperester i portene og under volden er alt tømmer imidlertid gået til grunde i tidens løb; det meste er brændt, noget er fjernet, og resten er rådnet bort. Når det alligevel har været muligt at efterspore anlæggets konstruktion og bebyggelse, skyldes det, at byggeriet i overvejende grad var baseret på anvendelse af jordgravede stolper. Den del af stolperne, der stod i jorden, røber sig for arkæologen som pletter i undergrunden. Det er disse *stolpehuller,* der – nu udfyldt med beton – tegner vejnettets og husenes plan i terrænet.

Fyrkat er en vikingeborg af samme type som Trelleborg på Sjælland, anlægget på Nonnebakken i Odense og Aggersborg ved Limfjorden. Disse fire anlæg er bygget efter et fælles system, et strengt geometrisk skema, som er fulgt med den yderste præcision.*) Alle består de af en cirkelrund borgplads, omgivet af en ringvold og en voldgrav. I volden findes fire porte, en mod hvert verdenshjørne. To snorlige veje, en fra nordport til sydport og en fra østport til vestport, krydser hinanden i anlæggets centrum og deler borgpladsen i fire lige store dele. Hver af disse fjerdedele rummer en karré, bestående af fire store, ens træhuse, der ligger som længer omkring en kvadratisk gårdsplads. I det vældige Aggersborg findes

* Se grundplanerne på omslagets tredie side. De prikkede linier på planerne angiver hypotetiske rekonstruktioner.

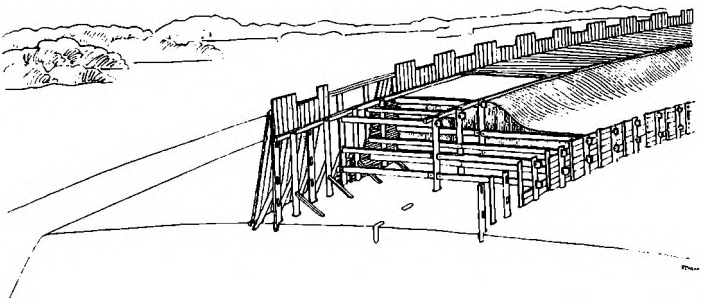

Fig. 2. Fyrkat-voldens træskelet. Rekonstruktionstegning af Flemming Bau. I de to forreste fag er de gennemgående forankringer tænkt fjernet. Voldkronens og brystværnets udformning er hypotetisk.

dog tre karréer i hver af borgpladsens fjerdedele. Husene har alle samme grundplan, med buede langvægge og rette gavle, og rumopdelingen er ens i alle huse. Som måleenhed er overalt anvendt romerske fod.

Helt ens er de fire borge dog ikke. De er alle forskellige af størrelse, og hver af dem har sine egne individuelle træk og ejendommeligheder.

Af Fyrkats forsvarsværker er *voldgraven* det svageste led. Den følger ringvolden i en afstand af ca. 10,5 meter, men findes kun på det høje land ud for det nordøstre og det sydvestre voldafsnit. Graven er en tør spidsgrav, ikke meget over 2 meter dyb og kun 7–8 meter bred. Den synes ikke at have været styrket med pælespærringer eller palisader, og dens fortifikatoriske værdi må have været yderst ringe. Så lidt vægt har man lagt på denne grav, at man end ikke har ulejliget sig med at gøre den færdig. Over en lang strækning i sydvest har man indstillet arbejdet, før graven havde nået fuld dybde.

Til gengæld er ingen anstrengelser sparet ved opførelsen af *ringvolden*. Dens nuværende udformning som græsklædt jordværk med skrå sider og smalt topplateau er Nationalmuseets

værk og kun ment som markering af den oprindelige volds beliggenhed og højde. Vikingeborgens vold har taget sig ganske anderledes ud og må mest af alt have lignet en kæmpemæssig jordfyldt trækasse. Udgravningerne afslørede dens komplicerede opbygning (fig. 2). Volden har haft lodret inderside og en stejl yderfront, beklædte med vandretliggende planker i solidt rammeværk. Desuden var yderfrontens skråning dækket af tæt palisadeværk. Vandrette ankerbjælker tværs gennem volden sikrede begge facader mod udskridning. Et brystværn af træ må have kronet voldens yderfront, der tillige var styrket ved skråstivere og forankret til svære lodrette stolper midt i voldlivet. Voldens jordmasser var for en stor del lagt af stablede græstørv. Dens indre diameter er 120 meter, dens tykkelse ca. 12 meter og den sandsynlige højde omkring 3 meter, brystværnet ikke medregnet.

De fire *portåbninger* står nu som skår i volden, men var oprindeligt overdækkede og fremtrådte som 3 meter brede tunneler gennem volden. Overdækningen forbandt de fire voldafsnit, der således kunne forsvares under eet.

Borgpladsens 16 store huse er 28,5 meter lange, svarende til 96 romerske fod. Bredden er ved gavlene ca. 5 meter, over midten 7,5 meter. Husene er ikke stavbyggede som Trelleborgs, men opførte i en beslægtet teknik. Karakteristisk er langvæggenes system af lodrette dobbeltstolper, der har tjent som ramme for vægudfyldningen, der formentlig i hovedsagen har været opbygget af tynde, lodretstillede planker. Enkelte steder er dog fundet spor af lerklinet fletværk.

Den ydre række stolpehuller, som i Trelleborg følger husenes vægge i en god meters afstand, og som dér har været tydet som vidnesbyrd om en overdækket svalegang, findes også på Fyrkat. De stolper, som har stået i disse huller, var imidlertid anbragt med en svag skråretning ind mod huset. De må da have tjent som støtte for vægge og tag, og forholdet kan være det, at tagets spær ikke er afsluttet ved tagfoden, men ført helt ned i jorden, måske i en svag krumning. Herfor

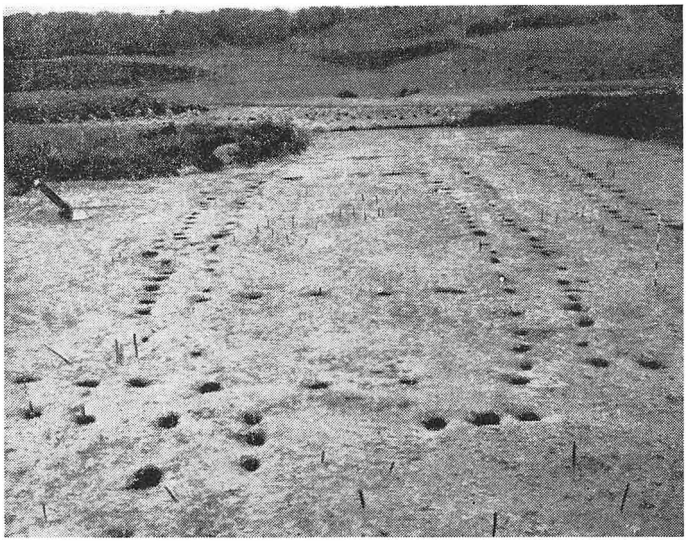

Fig. 3. Fyrkat-huse under udgravning 1952.

taler bl.a. stolpernes plankelignende form. En del af tagets vægt bæres dog af fire store, svære suler inde i huset. Disse suler, der var gravet indtil en meter ned i jorden, indgår som led i husets to tværskillevægge. Tagmaterialet var snarest spån over en brædde forskalling.

Husene er opdelt i tre rum – et kammer ved hver gavl og en stor hal, over 18 meter lang, i husets midte. Hvortil gavlrummene har været anvendt, kan vi ikke vide, men hallen har utvivlsomt været både opholds- og soverum. I en del af husene er påvist rester af et stort ildsted midt i hallen, og langs væggene synes at have stået brede sovebænke. Mindst et halvt hundrede mennesker kunne overnatte i hver hal, uden at pladsen blev for trang.

Dog har ikke alle huse tjent til beboelse. I fire af de tolv udgravede langhuse manglede der spor af et centralt ildsted i

hallen. Sådanne huse kan have været magasinbygninger*, og i et af dem – det søndre i sydøstre karré – lå der på gulvet store mængder brændt rug, der synes at være importeret fra Polen eller Ukraine. I andre huse var der spor af smedeværksteder, og guldsmede har virket flere steder.

Hvert hus har fire døre ud til det fri, en i hver gavl og en i hver langvæg. Dørstederne er let kendelige ved dørkarmenes lange plankehuller. Sidedørene fører begge ind i hallen nær tværskillerummene, og de er altid diagonalt modstillede. I de huse, der ligger ud til en af aksegaderne, er der draget omsorg for, at døren mod gaden kommer til at ligge skråt over for den tilsvarende dør i det parallelt liggende hus på den anden side af gaden; herved sikrede man sig, at husenes beboere ikke kom i vejen for hinanden ved samtidig udrykning.

Fyrkat-husenes sidedøre er alle forsynet med vindfang. Hvor dørene vender ud mod gadenettet, er der kun plads til korte bislag. Til gårdsiden og ud mod volden er vindfangene til gengæld af betydelig størrelse og minder nærmest om kirkernes våbenhuse. De er let byggede og udstukket med en påfaldende skødesløshed, som antyder, at de måske ikke hører hjemme i systemet.

I de lukkede gårde i de udgravede karréer ligger firkantede småhuse med ildsteder. Ved østporten står et lille hus, vel til vagten, og et lignende hus har haft sin plads uden for vestporten. Inden for denne port ligger et lille grubehus.

Gadenettet består dels af de allerede nævnte aksegader, der mødes i centrum, dels af en ringgade, der følger voldens indre fod. Begge vejsystemer har været brolagt med træplan-

* På Trelleborg findes en forborg med 15 huse, der synes at have været borgens økonomibygninger. En forborg er ikke påvist på Fyrkat, hvor de tilsvarende bygninger da må søges blandt borgpladsens huse.

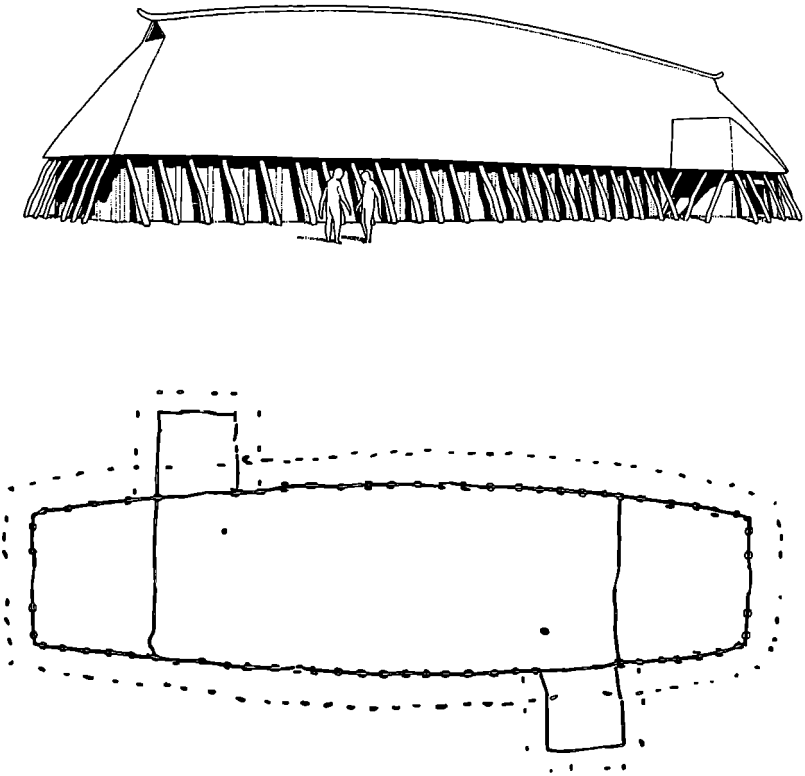

Fig. 5. Fyrkat. Forsøg på rekonstruktion af et af borghusene, udført af Holger Schmidt. Derunder plan 1:300 af det nordlige hus i nordøstre karré. Nord opad.

ker, der hvilede på strøer i vejens længderetning. Strøerne holdtes på plads af nedrammede træpløkke. Aksegaderne har ligget på tre eller fem rækker strøer, ringgaden på to.

Nordøst for borgen, på den skærmede del af næsset, havde vikingerne deres *gravplads*. Her er udgravet ca. 30 øst-vestligt orienterede grave, alle med ubrændte lig. I begravelserne

afspejles overgangen fra hedenskab til kristendom. Grave med rigt gravgods ligger side om side med grave uden andet indhold end skeletterne, som er opløst i den kalkfattige jord. Nogle små ildsteder på gravpladsen kan stamme fra rituelle dødebål. I to af de rigeste kvindegrave er den døde gravlagt i vognfadinger, af hvilke dog kun naglerne er bevaret. Hen over gravpladsen løber en bred, plankelagt vej, der over en 14 meter lang strækning udvider sig til en lille platform, 5 meter bred. Her har de religiøse ceremonier ved begravelserne vel fundet sted.

Hverken gravpladsen eller vejen herude er afmærket i terrænet.

Sammenlignet med gravenes rige indhold af smykker, husgeråd og våben virker enkeltfundene fra borgpladsen lidet anselige. Dog stammer udgravningens prægtigste smykkefund ikke fra en grav, men er fundet i volden. Det er et fragment af et lille hængesmykke af guld med en stiliseret fugl i fremragende filigranarbejde. Smykket er afbildet som vignet på titelbladet.

Typiske bopladsfund – potteskår, ben, værktøj m.v. – som sædvanligvis optræder i store mængder ved udgravning af hustomter, er kun fremdraget i beskedent omfang på Fyrkat, og bopladsernes »kulturlag«, der er opstået ved aflejring af snavs og affald, mangler fuldstændigt i borgen. Heraf kan man slutte, at borgen ikke har været i konstant brug over en længere periode, og at der næppe har rørt sig et egentligt byliv herinde. Det sidste var ejheller at vente. Et bysamfund ville aldrig kunne indordne sig under det strenge og pedantiske skema, som var fulgt ved borgens opførelse, og som også må have præget det daglige liv herinde. Fyrkat er så afgjort et militært anlæg, en kaserne med orden og disciplin, med præcision og ensretning.

Fundene på borgpladsen og i gravene daterer Fyrkat til tiden mellem ca. 950 og 990. Denne tidsfæstelse svarer til den arkæologiske datering af borgen på Nonnebakken. For Trel-

Fig. 6. I Fyrkats sydport fandtes rester af de stolper, der har båret porttunnelens tag. Fot. 1952.

leborg foreligger der en præcis dendrokronologisk datering: volden er opført af tømmer, der er hugget i vinteren 980–81. Den fjerde borg af typen, Aggersborg, ligger på tomten af en vikingetidslandsby og kan ikke dateres med sikkerhed ud fra fundene. Mellem denne borg og Fyrkat er der imidlertid i de fleste detailler et meget nært slægtskab. Selv et skjult træk som tømmerkonstruktionerne inde i volden er så at sige identiske i de to borge, og der kan ikke herske tvivl om, at de er opført næsten samtidigt, velsagtens af de samme bygmestre.

De fire hidtil kendte borge af Trelleborg-typen hører således alle hjemme i en og samme periode. Som bygherre kan kun een person komme på tale. Alene kongen ville kunne magte en så kolossal opgave. Bygherre er da enten Harald

Blaatand eller hans søn Svend Tveskæg, der før ca. 985 forjog sin aldrende far fra tronen.

Trelleborgs udgraver, Poul Nørlund, opfattede denne borg som vinterkaserne og træningslejr for Svend Tveskægs vikingehær. Fra begyndelsen af 990'erne organiserede den krigslystne konge i tyve år ustandseligt vikingetogter til det svage og splittede England, lokket af den brandskat, danegælden, som englænderne alt for villigt ydede vikingeflåderne for at slippe for plyndring og vold.

Fundet af de tre andre borge af Trelleborgs slags – og flere kan endnu komme til – har på ingen måde svækket Poul Nørlunds hypotese. Tværtimod. De store skarer af vikinger, som den lettjente danegæld gjorde til professionelle krigere uden lyst til at vende hjem til det slidsomme arbejde i landsbyerne, kunne næppe rummes i een kaserne.

Det må dog ikke overses, at de fire vikingeborge også var andet end kaserner. De var tillige stærke fæstninger, på hvis forsvarsværker der var anvendt megen møje, og de ligger alle på centrale punkter i riget, ved vigtige færdselsstrøg – Fyrkat således nær det sted, hvor den østjyske hovedvej krydsede Onsild å. Det vil da ikke være urimeligt at antage, at vikingeborgene også har haft et indenrigsk sigte. Mange forskere mener endog, at borgenes vigtigste funktion var den indre ro's opretholdelse og henfører derfor deres opførelse til Harald Blaatands samling af Danmark.

Vikingeborgenes afklarede plan, de gennemtænkte enkeltheder og den mageløst præcise udførelse må være frugten af århundreders erfaringer på befæstningskunstens område. Og dog er der i det, vi kender til vikingetidens Danmark, meget lidt, der peger frem mod disse borge. De kommer pludseligt, uden varsel. Senest har udgravningen af borgen Souburg i Holland, nær Schelde-flodens munding, afsløret en planløsning, der med hensyn til voldens nøjagtige cirkelform, de fire porte og det krydsende vejnet kan være de danske borgbyggeres forbillede.

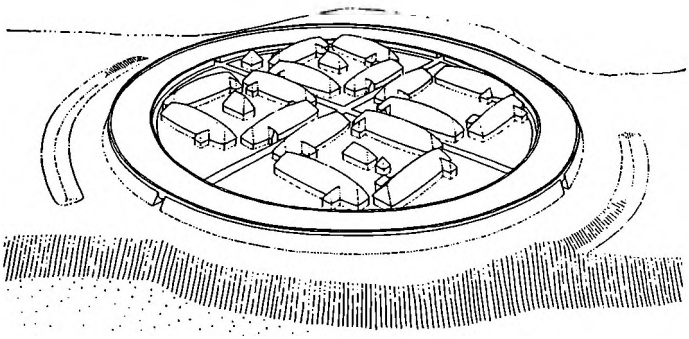

Fig. 7. Fyrkat-borgen set fra nordvest. Rekonstruktionstegning af Holger Schmidt.

Virker planen fremmedartet, da er husene til gengæld helt og holdent udformet på den hjemlige traditions grund. Store huse med krumme langvægge er en karakteristisk bebyggelsesform for nordisk vikingetid, og i de seneste år har man flere steder i Jylland fundet storgårde fra vikingetiden, hvis hovedbygninger både i form og rumindretning svarer helt til husene i vikingeborgene. Dette understreger borgenes aristokratiske karakter. De er ikke bygget for et proletariat af landsknægte, men for bondehøvdinger, der har kunnet føle sig hjemme, når de opholdt sig på Fyrkat med deres følge af krigere.

Fyrkat fik ikke nogen lang levetid. En voldsom brand lagde borgen øde, måske allerede i Svend Tveskægs tid. Om branden skyldes krigeriske begivenheder, eller om den var uforsætlig, lader sig ikke afgøre. Den kompakte bebyggelse på borgpladsen rummede selvsagt en betydelig brandfare. Ødelæggelsen var total.

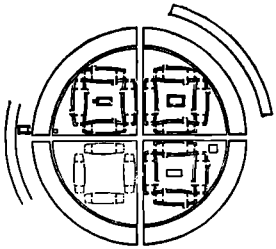
Fyrkat blev aldrig genopført. Da England var erobret og vikingetogterne ebbede ud, opløstes de store vikingehære. Af egne midler formåede den danske kongemagt ikke at opretholde en stor stående hær i hjemlandet; i fredstid måtte kongen nøjes med sin egen hird, en lille skare elitesoldater, som

bevogtede hans gårde og fulgte ham på hans rejser rundt i riget.

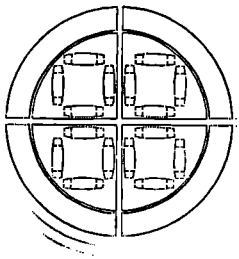
En borg af Fyrkats dimensioner kunne hirden hverken fylde helt eller halvt, og selv i sin fulde styrke var den næppe så talstærk, at den kunne forsvare borgens store voldareal effektivt. Under disse forhold var vikingeborgene ikke mere til nogen nytte. Hirden kunne ikke anvende dem, og når ledingsflåden, rigets virkelige hærmagt, blev indkaldt, var det ikke for at ligge i kaserne. Borgene forsvandt lige så brat, som de få årtier før var opstået, og kom end ikke til at sætte sig spor i eftertidens borgbyggeri. Den følgende periodes kongelige borg kender vi bl.a. fra Sjørrind Volde i Thy. Det er en høj banke, omgivet af grav og ydervold, med stejle sider og et lille topplateau, hvis eneste bygning var et tårn, der skulle tjene som tilflugtssted i nødsituationer. Den egentlige bebyggelse lå på en lavere, svagt befæstet banke. I modsætning til de store vikingekaserner med deres plads til – og krav om – hundreder af soldater rummede Sjørrind kun en lille styrke, og den kunne forsvares af en håndfuld mænd.

I forskellen mellem Fyrkat og Sjørrind afspejles den historiske udvikling, som gjorde de prægtigt byggede og ypperligt befæstede vikingeborge forældede, længe før de var blevet gamle.

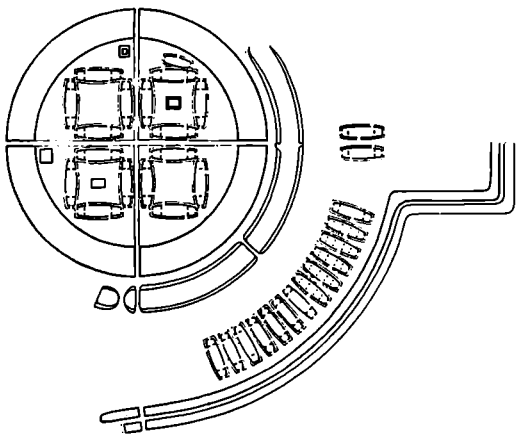
FYRKAT

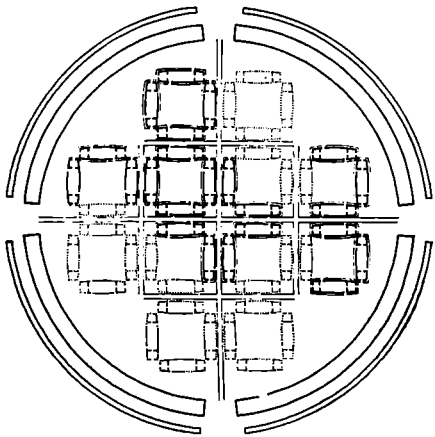
NONNEBAKKEN

TRELLEBORG

AGGERSBORG

Mål 1:5000

DE FIRE DANSKE VIKINGEBORGE

Trelleborg og *Fyrkat* er bedst bevaret. Begge anlæg ejes af Nationalmuseet, og de er tilgængel
nedpløjede rin
Odense er ød